

VIII. CONCLUSIONS

En les pàgines precedents hem tractat de posar orde i donar certa coherència expositiva al resultat de l'esmicolament sistemàtic de l'obra dramàtica escalantina. Els sainets d'Eduard Escalante i Mateu ens han permés aguar la intimitat de les cases, de les alcoves, dels patis i els porxes de les classes urbanes populars de la ciutat de València en les acaballes d'un segle acorat per la inestabilitat política i els vertiginosos canvis socials. Regirant en la quotidianitat d'uns personatges fàcilment identificables hem constatat la presència de la malaltia i de la lluita contra ella com a part indissoluble de la vida. El món natural, l'alimentació, la percepció des de fora dels sabers científics, completen un mosaic que ens dóna una interessant visió de conjunt de la societat valenciana de l'època.

És evident que partim d'una limitació important: és tracta d'un sol autor i, per tant, la seua visió personal sense dubte matisa i condiciona els resultats de la investigació. Però hem de recordar que el seu èxit com a dramaturg rau en la habilitat que tenia per a retratar amb fidelitat situacions i personatges que el públic reconeixia i amb els quals s'identificava.

En l'exposició dels resultats, s'han glossat escenes i diàlegs però defugint completar els textos més enllà de la mínima informació necessària per a contextualitzar-los i fer-los fàcilment intel·ligibles al lector. En este sentit calia deixar que foren les situacions les que parlaren i transmeteren sense interferències tota la seua vivaç expressivitat.

De l'anàlisi del material arreplegat de l'obra teatral d'Escalante es poden extraure les següents conclusions:

1) Persistència de la influència galènica i medicina popular

Es reconegut que una part molt important dels elements propis de la folkmedicina són recialles del galenisme, arribant segons autors fins el 60%. En efecte, hem pogut comprovar la innegable vigència de la medicina galènica en la nostra anàlisi. No parlem, evidentment, de l'exercici actiu de tal doctrina, sinó de la influència que es percep en els conceptes sobre la fisiologia del cos, sobre determinades formes d'emmalaltir i la relació de la salut amb l'ambient.

Està vivíssima la concepció humoral de la sang tant en sentit fisiològic com patològic i terapèutic com vorem més avant, la qual cosa queda manifesta en expressions com *tindre la sang d'orxata, massa viva, negra o freda, podrir-se la sang, fer la sang una revolució en el cos*, etc.

Encara s'associa la indignació a l'exaltació de la bilis, i es parla de la melsa per a justificar el temperament flegmàtic. No obstant això, cal destacar el desplaçament semàntic d'alguns conceptes, que arriben a confondre's. Com ara, en ocasions s'atribuïx a l'humor negre les característiques colèriques de la bilis groga; es parla de la hipocondria com si es tractara de malenconia, encara que també són reconeixibles diàlegs en què estos conceptes galènics estan usats amb propietat.

Destaca el manteniment de la doctrina del pus lloable —en una de les escenes més reeixides— que és sancionada tant pel comú de la gent com pel metge que atén el malalt.

Una de les idees més arrelades en la cultura mèdica popular és la presència durant la gestació de desitjos —*antojos* en castellà— de l'embarassada que si no són satisfets deixen marques característiques en la pell i que en realitat són angiomes, malformacions arteriovenoses sense transcendència clínica però que en ocasions tenen una gran repercussió estètica. Pel seu color i la seua forma solen rebre noms al·lusius, normalment “fraula” —en castellà “fresa”—. Es basen en la creença màgica que la imaginació de la mare influïx en la formació del fetus.

També trobem que el caràcter de la sang és el responsable d'una major susceptibilitat per a ser picat per les puces. En efecte, es tracta d'una idea molt arrelada

popularment: els mosquits i uns altres insectes tenen predilecció per determinades persones —piquen més vegades o fan les faves més grans, per dir-ho col·loquialment— perquè tenen la sang “dolça” o més “calenta”.

Hem documentat un dit popular a mig camí entre la creença i la broma irònica que parla d'un os en el ventre que impeditx que treballen els ganduls ja que no els permet doblegar el cos ni, per tant, *acatxar el llom*.

Hem de fer notar que en les obres escalantines no és un tema recurrent, però es documenten algunes devocions protectores per a la salut.

Per altra banda, és interessant destacar que no hi ha signes apreciables d'influència d'uns altres sistemes mèdics; no hi ha ninguna menció a l'homeopatia ni a cap doctrina de raïl oriental.

2) Visió de la persona

En l'obra escalantina el llenguatge anatòmic és fonamentalment enumeratiu i reflectix un coneixement a partir de l'observació macroscòpica del cos. No hi ha apreciacions de detall que ens permeten anar més enllà. Cal destacar que no es nomenen els òrgans de la reproducció, ni els processos d'eliminació d'orina i femta. Es fan poques mencions a les funcions del cos i, dins d'estes, predominen les emocions i les reaccions de caràcter neurovegetatiu.

De l'anàlisi dels textos es dedueix una possible influència de la doctrina fibrillar de l'estructura corporal, ja en franca decadència en l'època que ens ocupa.

Com aportació original susceptible d'ulteriors investigacions pròpies de la lexicografia mèdica, s'apunta la possibilitat que *romana* o *romaneta* siguen denominacions populars de l'axis, la segona vèrtebra cervical.

3) Valoració de la salut

La lectura dels sainets d'Eduard Escalante ens posa de manifest que la salut és un bé valorat i preat. La mentalitat ambientalista està molt present i condiciona actituds com la de protegir-se dels corrents d'aire o marxar fora de la ciutat a mudar d'aigües considerades més saludables.

La manera de valorar la salut es fa per l'aspecte físic i pel vigor i la força. Es considera signe de salut tindre un bon color de cara i una certa tendència al sobrepés sense excedir-se —estar “de bon any”, que diríem—.

L'actitud davant la vellea és més bé crítica però pensem que açò es deu al fet que els personatges majors no accepten el seu estat natural i tracten de paréixer més jóvens —fins a fregar el ridícul— o volen forçar enllaços en xiques de les quals els separen molts anys de diferència.

4) Com se percep la malaltia

L'estudi minuciós de l'obra d'Escalante ens ha revelat que entre la salut i la malaltia franca es troba tota una varietat de situacions boiroses, qualificades de malestars o de salut delicada. Estes dolences no solen implicar l'abandó de les obligacions ordinàries de l'afectat però li permeten reclamar una certa atenció dels qui l'envolten. En general es caracteritzen per tindre uns símptomes poc definits

Igual que estar gros i tindre bon color de cara servix per a indicar la salut, l'aspecte extern també servix per a suggerir la malaltia. El signe més important que trobem en Escalante és una apreciació tan indefinida i subjectiva com el *desmillorament* —mal color de cara, desmenjament, fatiga, etc—, que actua com a disparador de les alarmes front a la malaltia i que, d'una manera o d'una altra, està present pràcticament en totes les peces.

En general, els símptomes i la manera d'interpretar el procés morbós i les seues causes estan amerats d'un regust galènic, amb poca penetració dels conceptes científics acadèmics coetanis. En tot cas cal destacar la visió clarament naturalista de la malaltia, sense interpretacions preternaturals i amb molt poc element supersticiós.

De l'anàlisi dels sainets es dedueix que les causes que fan perdre la salut es poden dividir, grosserament, en cinc grups: a) les causes evidents —verins, traumatismes, etc—; b) les alteracions emocionals —importantíssimes i omnipresents—; c) aquelles que es fonamenten en interpretacions ambientalistes; d) aquelles que, implícitament, tenen en l'alteració dels humors la seua raó de ser; e) i aquelles que són transmiseses o contagiades.

S'evidencia la persistència de malalties que només tenen sentit des d'una interpretació humoral, com la melangia, l'aliacrà i la hipocondria. Totes elles estan clarament vinculades a l'esfera emocional i són molt freqüents. Com hem dit abans, en ocasions no s'identifiquen amb els seus antecedents clàssics. També s'evidencia la persistència d'interpretacions clàssiques per a la histèria, que conserva el seu sentit etimològic atribuint l'alteració als *vapors* que puguen des de baix del cos a través de l'abdomen en direcció al cap.

Es pot comprovar que encara perviu la confusió respecte a la fisiopatologia de la ràbia. S'admet que es pot contagiar pel mos d'un animal infectat però encara es pensa que la set prolongada pot ser causa de la malaltia.

També se cita el contagi i en especial s'admet la transmissió per contacte de les malalties exantemàtiques, però no se'ns dóna cap indicatiu de quin pot ser el mecanisme. Resulta curiós fer notar que hi ha un escàs reflex de les epidèmies que afectaven la societat valenciana i que tant arribaren a preocupar Escalante. Sabem que uns altres autors sí que tragueren el tema a escena però este no és el nostre cas. Al cap i a la fi, la gent anava al teatre a divertir-se, devia pensar el nostre autor.

5) Prevenció i salut pública

De la lectura dels textos no s'obté informació valuosa respecte a activitats preventives. No obstant, algun indici tenim de les deficients condicions higièniques dels habitatges i sabem que les males condicions de desaiiguament condicionaren l'expansió de les epidèmies colèriques que tan durament castigaren la societat valenciana. Els pous apareixen com a part fonamental del subministrament d'aigua i no sempre estan en les condicions de salubritat desitjables. Recordem que eren comuns a tota la finca i la distracció d'algun veí podia afectar tota la comunitat.

De forma indirecta i potser un poc exagerada, tenim notícia de l'elevada mortalitat infantil que certes famílies compensaven amb una alta taxa de fecunditat. Hem de pensar que si a escena les famílies són més bé minses és per raons d'economia dramàtica i no perquè la majoria de les famílies tingueren sols un fill: quant menys personatges més fàcil resulta muntar una obra.

Constatem també la vigència de les ames de cria, que en ocasions prolongaven el seu treball fins l'adolescència.

6) L'alimentació

Segons es pot apreciar de la lectura dels sainets, l'alimentació és bona si és abundant, o luxosa —recordem el recurs a la fonda com a signe de classe—, però no es pot apreciar cap criteri dietètic. Com hem dit, sinònim de salut és estar de bon any —estar gros—, clara reminiscència de l'època en que la collita, fóra bona o roïna, condicionava el nodriment anyal d'una família sencera.

La grandíssima abundància de llepolies i dolços diversos i les freqüents al·lusions a aiguaderies, orxateries i cafetins apunten a una dieta que, vista des dels paràmetres actuals, no es podria considerar especialment sana.

Trobem uns testimonis interessantíssims sobre el frau alimentari que feien els botiguers adulterant els comestibles, sobre tot els àrids i els líquids, per a obtindre més beneficis.

7) Sagnies

En consonància amb la persistència de les idees humoralistes, les sagnies són una alternativa terapèutica de primer orde que estan molt presents en quasi totes les obres estudiades. Quan es nomena, l'agent que les practica és un barber. No oblidem que estos eren els agents sanitaris més assequibles per a les classes modestes i amb els que tenien un contacte més directe.

8) Fitoteràpia

Les obres d'Escalante aporten informació interessant respecte a l'ús d'algunes plantes. Els remeis farmacològics apareixen en boca d'apotecaris però també de persones comuns, i ens parlen fonamentalment de plantes medicinals en diverses preparacions clàssiques, hui pràcticament en desús. En general l'ús o l'enumeració de les propietats de les plantes medicinals es correspon als coneixements que tenim sobre la seua utilitat terapèutica i en alguns casos permet confirmar aplicacions poc documentades. En aquelles indicacions o propietats divergents a les normalment admeses quedem a l'expectativa d'investigacions posteriors.

El gènere del sàinet, peces curtes còmiques, no es presta per a tractar en profunditat aspectes terapèutics. No obstant, dels textos podem extraure algunes aportacions innovadores en el camp de la fitoteràpia. Així, tenim que la malva, de gran tradició com a emol·lient, té també ús com a tranquil·litzant, en una indicació ja descrita en Granada. Trobem també la giripiga o gerepiga —preparat que conté asséver, una substància molt amarga, en castellà “jirapliega”— a la qual se li donava la funció d'ajudar a deslletar els xiquets quan començaven a fer-se massa grans. A més, es confirma l'extensió de l'ús de la cua de cavall com antiodontàlgic, indicació poc usual però registrada en Suera, La Plana

Baixa. Una altra aportació és l'ús de les pólvores de murta com a astringent popular per a curar el melic dels recent naixcuts.

9) Els agents sanitaris:

En els sainets escalantins trobem dos classes d'agents sanitaris clarament diferenciades segons el seu estatus i formació: la comare i el barber per un costat, i el *boticari* i el metge per un altre. Cadascú aplica un tipus diferent d'assistència, sent els primers els més assequibles i populars.

Com ja he dit, el barber està molt present —són diversos els personatges que ho són— i queda clara la seua vinculació amb el món de la salut. Fan sagnies amb llanceta —més pròpies dels cirurgians—, posen colps de sangoneres, en ocasions fan cirurgia menor i es dona el cas d'arribar a tractar febres de terçana, entrant en clara situació d'intrusisme.

Convé destacar que a pesar de tractar-se d'obres còmiques i de la llarga tradició teatral que té este tòpic, no es critica la figura del metge. Els metges sols apareixen citats i per a fer el seu paper, sense glorificacions ni sàtires. L'equivalent més pròxim, un estudiant de medicina que intervé com a metge en funcions, destaca únicament pel seu llenguatge incompreensible per al comú dels mortals, que l'autor combina sàviament donant-li una cadència sonora d'indubtable efecte còmic.

Els dos apotecaris que hi apareixen són hòmens madurs i fadrins i la seua presència és per a donar la imatge d'un bon partit per al matrimoni encara que poc abellidor als ulls d'una joveneta. Recorren a les plantes per a galantejar les xiques amb un curiós ús del llenguatge però, igual que passava amb els metges, no són figures especialment criticades.

És evident en els textos que el saber universitari es mira amb respecte. No obstant això, la idea que es transmet en les obres és que la ciència és un saber de forta càrrega especulativa, poc connectada amb l'experimentació i la realitat i sense que en cap moment es vincule al desenrotllament tècnic.

10) Consideracions sobre el lèxic

Certament el cabal lèxic recollit de les obres d'Escalante és important per la seua diversitat i l'amplitud de les àrees que abraça. Hem registrat 4.970 térmens —incloent, no ho oblidem, les variants formals— dels que un 66,24 % corresponen al valencià i un 25,79 % al castellà. Hem trobat 304 térmens (6,12 %) que presenten algun grau d'interferència entre valencià i castellà. Deformacions paròdiques hi ha en realitat ben poques (1,29 %), però dins dels textos són utilitzades en situacions tan oportunes que l'efecte còmic dóna a entendre una altra realitat lingüística.

Com és lògic predomina el vocabulari pertanyent al registre comú del llenguatge amb presència d'alguns vulgarismes però també trobem paraules i expressions tècniques. Donem a continuació algunes consideracions de detall ordenades segons les grans àrees semàntiques —equivalents als descriptors de primer nivell— de major a menor freqüència d'aparició.

I. Destaca el lèxic relacionat amb la persona en conjunt (1.586 térmens, 31,91 %) i dins d'esta categoria ressalten els térmens anatòmics (416, dels que un 35% es referixen al cap, la cara i estructures vinculades com els ulls, la boca, etc). És curiosa la presència relativament escassa de terminologia relativa a les funcions del cos —i dins de les quals quasi la mitat parlen de *posar-se roig*—, així com l'abundància de formes per a referir-se a les persones (204) i els parentius (167), tant biològics com socials. Cal destacar també la gran quantitat de maneres d'indignar-se i disgustar-se (96) o de dir-li a algú que és poc hàbil o poc intel·ligent (98).

II. En el camp de la patologia tenim 985 térmens (19,82%) dels quals destaquen els conceptes genèrics (síntomes generals, emmalaltir, etc) i la simptomatologia psicològica i psiquiàtrica. La terminologia específica per sistemes i aparells es menys freqüent.

III. A poca distància seguix el lèxic dedicat a l'alimentació i higiene (854, 17,18%). Els dolços i llepolies són els aliments més citats amb diferència, 122 de 516 (23%).

IV. No és menyspreable l'aportació de la ciència i la tècnica (610, 12,27%), però sols en dos camps molt concrets: el món natural (183) en el qual destaca l'oratge (85) i les armes (129) de les quals 61 són de foc.

V. Els organismes vius (491; 9,88 %) compten amb un clar predomini del regne animal amb 375 paraules (76,37 % del conjunt de sers vius)—en coherència amb els sabers de l'època, no es menciona cap microorganisme—. No ha d'estranyar que dins dels animals siguin els mamífers els més citats (36 %), seguits pels pardals (19,4%). Respecte als vegetals, cal matisar que molts estan registrats com a aliments i com a remeis terapèutics.

VI. En terapèutica (291, 5,86 %) predominen clarament les coses que ajuden a sanar (206), entre les quals destaquen clarament els medicaments (68 “acadèmics” i 27 “populars”; esta distinció es fa en funció de qui cita, parla o prescriu el medicament o de les propietats que se li atribuïxen).

VII. És interessant constatar que en les obres apareixen 121 maneres de referir-se a la mort (27) i a morir (94). Est és un tema present però del qual es parla sovint de manera indirecta, amb circumloquis i eufemismes.

VIII. És de destacar l'escassa quantitat de tèrmins que presenten dubtes de classificació.

Per últim, hem observat una marcada pobrea lèxica dels textos en certes àrees semàntiques: no es toca per a res ni l'aparell reproductor ni les vísceres emuntòries (micció i defecació) i quan en algunes obres es fan al·lusions sexuals, es recorre sempre a un llenguatge metafòric i eufemístic.

IX. ABREVIATURES I SIGLES

A) ABREVIATURES

AA.	Anotació de l'autor
adj.	adjectiu
cs.	castellà
cast.	castellà
esc.	escena
f.	substantiu femení
fig.	en sentit figurat
Fig.	figura
m.	substantiu masculí
n.c.	no consta
p.	pàgina
p.e.	per exemple
pp.	pàgines
s.	substantiu
s.a.	<i>sine anno</i> ; sense any d'edició
s.l.	<i>sine loco</i> ; sense que conste lloc d'edició
s.n.	<i>sine nomine</i> ; sense que conste l'editor
ss.	següents
tb.	també
v.	verb o vers
vid.	<i>vide</i> (vore)
val.	valencià
VL	València
VLC	València Ciutat
vv.	versos

B) SIGLES

BNE	Biblioteca Nacional d'Espanya.
DClave	<i>Diccionario Clave de Uso del Español Actual</i> [1997].
DCVB	ALCOVER, A.M.; MOLL, F. B. (1988) <i>Diccionari Català-Valencià-Balear</i> .
DEM	<i>Diccionari Enciclopèdic de Medicina</i> (1997).
DGMG	MARTÍ Y GADEA, J. (1891) <i>Novísimo Diccionario General Valenciano-Castellano</i> .
DMC	BALLANO, A. (1815-1817). <i>Diccionario de Medicina y Cirugía</i> .
DMC-S	HURTADO DE MENDOZA, M.; MARTÍNEZ CABALLERO, C. (1820-1823). <i>Suplemento al Diccionario de Medicina y Cirugía del Profesor D. Antonio Ballano</i> .
DRACV	REAL ACADEMIA DE CULTURA VALENCIANA (1992-1993). <i>Diccionari valencià-castellà, castellà-valencià</i> .
DTCM	<i>Diccionario terminológico de ciencias médicas</i> (1984) 12 ^a ed.
DVoX	<i>Diccionario General de la Lengua Española Vox</i> (1997).
DV	INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA (1996) <i>Diccionari Valencià</i> .
EB	<i>Encyclopaedia Britannica</i> (1997).
GERV	MAS, M. ed. (1972) <i>Gran Enciclopedia de la Región Valenciana</i> .
HD	<i>Hiperdiccionari català-castellà-anglès</i> (1993).
OC	ESCALANTE, E. (1922-1923) <i>Obras completas</i> [edició Doménech].
TC	ESCALANTE, E. (1995) <i>Teatre original complet</i> [edició Sirera & Sirera].

X. BIBLIOGRAFIA

A

- AENOR (1997). Documentación - Directrices para el establecimiento y desarrollo de tesauros monolingües, UNE 50-106-90, 1990. En: Aenor, Documentación.- Normas fundamentales. 2ª ed. [Madrid] Asociación Española de Normalización y Certificación (AENOR), tomo 2, pp. 271-319.
- AGUADO, A.M. (1988). El desmoronamiento del Antiguo Régimen: la ominosa década. En: M. Cerdá, dir., *Historia del Pueblo Valenciano, II*. Valencia. Levante, pp. 613-633.
- AGUILÓ LUCIA, L. (1980). Los movimientos políticos durante la Restauración. En: M. Mas Ivars, ed. *Nuestra historia*, VI. Valencia. Ed. Aramo, Mas Ivars Editores, pp. 217-228.
- AITCHISON, J. ; GILCHRIST, A. (1987). *Thesaurus construction. A Practical Manual*. 2ª ed., London, Aslib. 173 pp.
- ALBARACÍN TEULÓN, A. (1952). La patología en el teatro de Lope de Vega. *Archivos Iberoamericanos de Historia de la Medicina*, 4:407-535.
- ALBARACÍN TEULÓN, A. (1989). La vida humana en el teatro de Lope de Vega. *Anales de la Real Academia de Medicina*, CVI:509-525.
- ALCOVER, A.M.; MOLL, F.B. (1988). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca. Editorial Moll, 10 vol.
- ALMELA I VIVES, F. (1934). *La literatura valenciana*. Valencia. Excm. Ayuntamiento de Valencia, Publicaciones del Archivo Municipal, 70 pp.
- ALMELA I VIVES, F. (1985). *Valencia y su Reino*. 2ª ed. Valencia. Del Senia al Segura, 734 pp.
- ARACIL, L.V. (1990) Els sainets d'Eduard Escalante. En: Sirera JL, Sirera R. *Revistes valencianes. Francesc Mulet, Bernat i Baldoví, Eduard Escalante, reescrites per ~.* València. Eliseu Climent editor [Teatre 3 i 4, 22], pp. 221-264. [És reproducció de la introducció al llibre *Les xiques de l'entresuelo. Tres forasters de Madrid*. València. Garbí, 1968]

- AZAGRA ROS, J. (1980). La época isabelina en el País Valenciano (1844-1868). En: M. Mas Ivars, ed. *Nuestra historia*, VI. Valencia. Ed. Aramo, Mas Ivars Editores, pp.143-161.
- AZAGRA [ROS], J. (1988). El inicio de la sociedad burguesa. En: M. Cerdá, dir., *Historia del Pueblo Valenciano*, III. Valencia. Levante, pp. 685-704.

B

- BÁGUENA CERVELLERA, M.J. (1992). La enfermedad y su prevención. En: J.M. López Piñero, dir., *Historia de la medicina valenciana*, III. Los siglos XIX y XX. Valencia. Vicent García Editores, pp. 129-145.
- BALAGUER PERIGÜELL, E. (1969) El somaticismo en la psiquiatría valenciana del siglo XIX. *Medicina Española*, 62:388-394.
- BALAGUER PERIGÜELL, E. (1992). La medicina popular. En: J.M. López Piñero, dir., *Historia de la medicina valenciana*, III. Los siglos XIX y XX. Valencia. Vicent García Editores, pp. 197-209.
- BALDÓ LACOMBA, M. (1980). El triunfo político de la burguesía en el País Valenciano (1827-1840). En: M. Mas Ivars, ed. *Nuestra historia*, VI. Valencia. Ed. Aramo, Mas Ivars Editores, pp. 163-179.
- BALDÓ LACOMBA, M. (1986). Història de la Universitat de València. València. IVEI.
- BALDÓ [LACOMBA], M. (1988). La cultura en la época de la revolución burguesa. En: M. Cerdá, dir., *Historia del Pueblo Valenciano*, III. Valencia. Levante, pp. 745-765.
- BALLANO, A. (1815-1817). *Diccionario de medicina y cirugía ó biblioteca manual médico-quirúrgica*. Madrid. Francisco Martínez Dávila, Impresor de Cámara de S.M., 7 vols.
- BARONA VILAR, J.L. (1992). El ejercicio profesional de la medicina. En: J.M. López Piñero, dir., *Historia de la medicina valenciana*, III. Los siglos XIX y XX. Valencia. Vicent García Editores, pp. 169-179.
- BARONA, J.L. (1993). *Sobre medicina y filosofía natural en el Renacimiento*. [s.l.] Universitat de València, Seminari d'Estudis sobre la Ciència [Scientia Veterum, 3], 236 pp.
- BARONA, J.L. (1995). De la persuasión a la fascinación: Fronteras entre lo normal y lo patológico en la cultura renacentista. En: E. Real Ramos, ed. *El arte de la seducción en el mundo románico medieval y renacentista*. Valencia. Universitat de València, Departament de Filologia Francesa i Italiana, 358 pp.
- BASALLA, G. (1976). Popular Science: the Depiction of Science in Popular Culture. En: G.J. Holton, W. Blanpied, *Science and its public: the changing relationship*. Dordrecht, Reidel Pub. Co. [Boston Studies in the Philosophy of Science, v.33], pp. 261-278.

- BAUER, G. (1970). *Introducción al estudio de la historia*. 4ª ed. Barcelona. Bosch, casa editorial, 626 pp.
- BEER, G. (1993). Science and Literature. En: W.F. Bynum, Roy Porter, *ed.*, *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, London/New York, Routledge, 2 vols.
- BELINCHON, M.; SALINAS, A.; MICÓ, J.A. (1993). *J. Rodrigo Botet i el mon científic valencià entre les dos Repúbliques (1873-1931)*. Valencia. Ajuntament de Valencia, 32 pp.
- BERENGUER BARCELÓ, J. (1973) *Contribución al estudio de la medicina en Alcoy de la segunda mitad del siglo XIX*. Valencia. Tesis doctoral.
- BERNABEU MESTRE, J. (1992). Enfermedad y población. En: J.M. López Piñero, *dir.*, *Historia de la medicina valenciana, III. Los siglos XIX y XX*. Valencia. Vicent García Editores, pp. 147-158.
- BLASCO LAGUNA, R. (1980). La implantación del origen burgués (1840-1868). En: M. Mas Ivars, *ed.* *Nuestra historia*, VI. Valencia. Ed. Aramo, Mas Ivars Editores, pp. 181-190.
- BLASCO [LAGUNA], R. (1981-1986). *Els valencians de la Restauració. Estudi sobre la composició de la societat valenciana del 1874 al 1902*. Barcelona. Institut d'Estudis Catalans, 183 pp.
- BLASCO LAGUNA, R. (1984) *Estudis sobre la literatura del País Valencià (1859-1936)*. L'Alcúdia. Edicions de l'Ajuntament de l'Alcúdia, 268 pp.
- BOIX, V. (1862) *Valencia histórica y topográfica*. Valencia. Imprenta de J. Rius, editor. 2 vols.
- BORRÀS HERNANDIS, J.R.; ARIAS RAMON, R., *cols.* (1990) *Vocabulari Brúixola castellà-valencià, valencià-castellà*. Barcelona. Bibliograf, S.A. 236 pp.
- BRIEGER, G. (1993). The Historiography of Medicine. En: W.F. Bynum, Roy Porter, *ed.*, *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, London/New York, Routledge, 2 vols.
- BURDIEL, I. (1988). Guerra y revolución burguesa. La revolución. En: M. Cerdá, *dir.*, *Historia del Pueblo Valenciano, II*. Valencia. Levante, pp. 633-646.
- BYNUM, W.F.; PORTER R., *ed.* (1993). *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, London/New York, Routledge, 2 vols.
- BYNUM, W.P (1994) *Science and the Practice of Medicine in the XIXth Century*. Cambridge. Cambridge University Press. 283 pp.

C

- CALPE CLIMENT, A.V. (1997) Eduart Escalante. Un eixemple de la marginació lliteraria de la llengua valenciana. En: DD.AA. *Cresol lliterari. Comunicacions de les V Jornades dels Escriptors*. Ciutat de València. Associació d'Escriptors en Llengua Valenciana, pp. 15-32.
- CAMBRIDGE (1995). *Cambridge Word Selector Inglés-Español*. 1st pub. Cambridge. University Press. 464 pp.
- CARBÓ, F.; ROSELLÓ, R.X.; SIRERA, J.L., ed. (1997). *Escalante i el teatre del segle XIX (Precedents i pervivència)*. 1^a ed. València/Barcelona. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat [Biblioteca Sanchis Guarner, 39], 398 pp.
- CARNERO ARBAT, T. (1988). Cambio económico y movilización social en la Restauración. En: M. Cerdá, dir., *Historia del Pueblo Valenciano, III*. Valencia. Levante, pp. 765-784.
- CASARES, J. (1966). *Diccionario Ideológico de la Lengua Española*. 2^a ed. Barcelona. Editorial Gustavo Gili, S.A., 887 pp.
- CASTELLANO I AROLAS, M. (1996). *Eduart Escalante. Homenage en el seu centenari. Antologia*. Ciutat de València. Accio Bibliografica Valenciana. fil d'aram, 139 pp.
- CERDÁ, M. (1980). El sexenio revolucionario (1868-1874). En: M. Mas Ivars, ed. *Nuestra historia*, VI. Valencia. Ed. Aramo, Mas Ivars Editores, pp. 199-215.
- CERDÁ, M., dir. (1988a) *Historia del Pueblo Valenciano*. Valencia. Levante, vols. II i III.
- CERDÁ, M. (1988b). Las clases trabajadoras. La I Internacional. En: M. Cerdá, dir., *Historia del Pueblo Valenciano, III*. Valencia. Levante, pp. 739-744.
- CERVERÓ MARTÍ, L. (1983). *La medicina a la literatura valenciana del segle XVI*. València. Universitat de València, Facultat de Medicina. Tesi doctoral. 2 vol.
- CERVERÓ, L. (1987). *La medicina a la literatura valenciana del segle XVI*. València. Ed. Tres i Quatre [La unitat, 121], 405 pp.
- CONCA FERRÚS, A. (1996). *Plantes Medicinals de la Vall d'Albaida*. Ontinyent. Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, 253 pp.
- CORACHAN, M. dir. (1936). *Diccionari de medicina*. 1^a ed. Barcelona. Salvat Editors S.A., 829 pp.
- COROMINAS, J. (1974). *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid. Editorial Gredos. 4 vols.
- COROMINAS, J. (1983). *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. 3^a ed. Madrid. Editorial Gredos. [Biblioteca Románica Hispánica, V. Diccionarios, 2] 627 pp.

- CUCÓ, A. (1999). *El valencianisme polític 1874-1939*. Alboraià. Editorial Afers [Recerca i pensament, 10], 316 pp.

D

- DE LUCA ESCALANTE, A. (1998). *Escalante, memorias de familia (e historia viva de la Valencia de su tiempo)*. Valencia. Ajuntament de Valencia, 144 pp.
- DIAZ PLAJA, F. (1996). *El médico en las letras españolas*. 1ªed. Barcelona. Ediciones B, S.A., 217 pp.
- DICCIONARI (1997). *Diccionari enciclopèdic de medicina. Versió 1.1. en disc compacte (CD-ROM)* [s.l.] Enciclopèdia Catalana S.A., Interacció Editorial S.L.
- DICCIONARIO (1984). *Diccionario terminológico de ciencias médicas*. 12ª ed. Barcelona. Salvat Editores S.A., 1209 pp.
- DICCIONARIO [1997]. *Diccionario Clave de Uso del Español Actual*. [Madrid] Editorial SM, CD-ROM.
- DICCIONARIO (1997) *Diccionario General de la Lengua Española VOX* [s.l.] [CD-ROM] Microsoft Corporation, Bibliograf, S. A.
- DOMÉNECH MONTAGUT, A. (1996). *Enfermedad y profesión médica en la obra de Emilia Pardo Bazán*. Valencia. Universitat de València, tesis doctoral, 453 pp.

E

- ENCICLOPEDIA [1924-1930]. *Enciclopedia Vniversal Ilvstrada Evropeo-americana*. Madrid, Barcelona, Bilbao. José Espasa e hijos, editores/ Hijos de Espasa, editores/Espasa-Calpe editores. 70 vols.
- ENCICLOPÈDIA (1990-1991). *Gran Enciclopèdia Valenciana*. València. Gran Enciclopèdia Valenciana (Difusora de Cultura Valenciana S.A.), 10 vol.
- ENCYCLOPAEDIA (1997) *Encyclopaedia Britannica, CD 97*. [S.l.] [CD-ROM] [s.n.]
- ESCALANTE [MATEU], E. [1895]. *Colección completa de las Obras Dramáticas de ~.* Valencia. Federico Doménech Editor, 3 vols.
- ESCALANTE [MATEU], E. (1922-23). *Colección completa de las Obras Dramáticas de ~.* [2ª ed.] Valencia. Establecimiento Tipográfico Domenech. Biblioteca de "Las Provincias". 3 vols.
- ESCALANTE [MATEU], E. (1995). *Teatre original complet. Edició a cura de Josep Lluís i Rodolf Sirera*. València. Edicions Alfons el Magnànim – IVEI. 2 vols.

F

- FELICI, L.; ROSSI, T. (1991) *Enciclopedia de la Literatura*. Barcelona. Garzanti Editore - Ediciones B, 1339 pp.
- FELIP, M.A. (1997). *Relacions familiars a l'obra d'Escalante*. En: F. Carbó, R.X. Roselló, J.L. Sirera,, ed.. *Escalante i el teatre del segle XIX (Precedents i pervivència)*. 1^a ed. València/Barcelona. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 85-95.
- FERRANDO, A.; NICOLÀS, M. (1993). *Panorama d'història de la llengua*. 1^a ed. València. Tàndem edicions, 221 pp.
- FERRERES, R. (1965). *Eduard Escalante. L'home i el sainer*. València. Lo Rat Penat, [Publicacions dels cursos de llengua valenciana, 14] 26 pp.
- FERRERES, R. (1967). *Eduardo Escalante. El hombre y la obra*. Valencia. Prometeo S.L. Premio "Valencia" Biografía, Diputación Provincial de Valencia. 166 pp.
- FONT I QUER, P. (1979). *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. 5^a ed., Barcelona, Editorial Labor, 1033 pp.
- FRESQUET FEBRER, J.L. (1985). *La farmacoterapia en la sociedad española del siglo XIX*. Valencia. Tesis doctoral. 2 vols.
- FRESQUET FEBRER, J.L. (1992). La asistencia. En: J.M. López Piñero, dir.. *Historia de la medicina valenciana, III. Los siglos XIX y XX*. Valencia. Vicent García Editores, pp. 181-195.
- FRESQUET FEBRER, J.L. (1994). *Guía para la realización de trabajos de folkmedicina y otros sistemas médicos*. Valencia. Instituto de Estudios Documentales e Históricos sobre la Ciencia (Universitat de València-C.S.I.C.) [Cuadernos Valencianos de Historia de la Medicina y de la Ciencia, serie A (monografías), XLV], 106 pp.
- FRESQUET FEBRER, J.L., ed. (1995), *Salud, enfermedad y terapéutica popular en la Ribera Alta*. Valencia, Instituto de Estudios Documentales e Históricos sobre la Ciencia.
- FRESQUET FEBRER, J.L. (1995). Las plantas y la terapéutica desde el Renacimiento al siglo XIX. En: *Estudios introductorios a la Flora peruiana et chilensis, de Hipólito Ruíz y José Pavón*. Madrid, Fundación de Ciencias de la salud y CSIC, pp. LIII-LXXXII.
- FRESQUET FEBRER, J.L. (1996) *El uso popular de plantas medicinales en la ciudad de Valencia. Proyecto de Investigación: La lucha contra la enfermedad en la ciudad de Valencia. La medicina científica moderna, la folkmedicina y "otras medicinas"*. Universitat de València. IVEI. 25 pp.
- FRESQUET FEBRER, J.L.; BLANQUER ROSELLÓ, G.; GALINDO DOBÓN, M.; GALLEGO ESTRADA, F.; GARCÍA DE LA CUADRA ARIZO, R.; LÓPEZ BUENO, J.A.; SANJOSÉ PÍ, A. (1996) *Inventario de las plantas de uso popular en la ciudad de Valencia*. [Valencia]

Universitat de València, Departament d'Història de la Ciència i Documentació [Arxiu informàtic en format pdf]. Proyecto de Investigación: La lucha contra la enfermedad en la ciudad de Valencia. La medicina científica moderna, la folkmedicina y "otras medicinas". IVEI. 79 pp.

- FRESQUET FEBRER, J.L.; TRONCHONI, J.A.; FERRER, F.; BORDALLO, A. (1994). *Salut, malaltia i terapèutica popular als pobles riberencs de l'Albufera*. Sueca, Ajuntament de Catarroja.
- FULLANA MIRA, L. (1921). *Vocabulari ortogràfic valencià-castellà*. Valencia. Editorial Edeta. 637 pp.
- FURIÓ, A. (1995). *Història del País Valencià*. València. Edicions Alfons el Magnànim, Generalitat Valenciana/Diputació Provincial de València. 658 pp.

G

- GARCÍA BENAVIDES, F. (1992). *La salud en la cominidad valenciana*. Valencia. Generalitat Valenciana, Conselleria de Sanitat i Consum, 83 pp.
- GARCIA FRASQUET, G. (1992). Teatre valencià i realitat quotidiana a propòsit de les epidèmies (1833-1936). En: *Miscel·lània Joan Fuster, vol. V*. València/Barcelona, Departament de Filologia Catalana/Publicacions de l'Abadía de Montserrat, pp. 171-217.
- GIL BARBERÁ, J.; FERRANDIS OLMOS, M.V.; MARTÍ I MORA, E.; MORENO MORENO, J. (1996). *Lo Rat Penat*. Valencia. Generalitat Valenciana, Consell Valencià de Cultura [Sèrie Minor, 33], 238 pp.
- GIL BARBERÁ, J.; MARTÍ MORA, E. (1997) *Medicina valenciana mágica y popular*. Valencia. Carena Editors. 193 pp.
- GÓMEZ MARTÍ, P. (1920). *Los tipos psicológicos del pueblo valenciano y su representación en el teatro de Escalante*. Valencia. Imp. y estereotip. del Diario de Valencia. 31 pp.
- GONZÁLEZ ANTÓN, L (1997). *España y las Españas*. Madrid. Alianza Editorial. 815 pp.
- GRANJEL, L.S. (1968). *Cirugía española del Renacimiento*. Salamanca. Universidad de Salamanca. 84 pp.
- GRANJEL, L.S. (1986). *Historia general de la medicina española. Medicina española contemporánea*. Salamanca. Universidad de Salamanca. 246 pp.
- GUTIÉRREZ BUENO, P. (1815). *Prontuario de Química, Farmacia y Materia médica, dividido en tres secciones por D. ~.* Madrid. Imprenta de Villalpando, 269 pp. [Facsimil. Valencia. Librerías París-Valencia, 1994]
- GUTIÉRREZ RODILLA, B.M. (1988). *La ciencia empieza en la palabra. Análisis e historia del lenguaje científico*. Barcelona. Ediciones Península [Historia, Ciencia y Sociedad, 275], 381 pp.

H

- HAENSCH, G.; WOLF, L.; ETTINGER, S.; WERNER, R. (1982). *La lexicografía. De la lingüística teórica a la lexicografía práctica*. Madrid. Editorial Gredos [Biblioteca Románica Hispánica, 56], 563 pp.ç
- HERNÁNDEZ, T.M. (1988). La economía valenciana en los años del asentamiento del capitalismo. En: M. Cerdá, dir., *Historia del Pueblo Valenciano, III*. Valencia. Levante, pp. 665-684.
- HIPERDICCIONARI (1993) *Hiperdiccionari català-castellà-anglès en disc compacte (CD-ROM). Versió 1.0*. [s.l.] Enciclopèdia Catalana S.A.
- HURTADO DE MENDOZA, M.; MARTÍNEZ CABALLERO, C. (1820-1823). *Suplemento al Diccionario de Medicina y Cirugía del Profesor D. Antonio Ballano*. Madrid. Viuda de Bareo López, 3 toms (el quart, 2 vols.).

I

- INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA (1996). *Diccionari Valencià*. 2ªed. València. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Generalitat Valenciana, Edicions Bromera, 2157 pp.

J

- JOVER ZAMORA, J.M. (1981). Edad contemporánea. En: A. Ubieto, J. Reglá, J.M. Jover, C. Seco, *Introducción a la historia de España*. 13ª ed. Barcelona. Editorial Teide, pp. 507-928.

L

- LAÍN ENTRALGO, P. ; et al. (1973) *Historia universal de la medicina, V. Ilustración y romanticismo*. Barcelona. Salvat editores, S.A.
- LAÍN ENTRALGO, P. ; et al. (1974) *Historia universal de la medicina, VI. Positivismo*. Barcelona. Salvat editores, S.A.
- LAÍN ENTRALGO, P. (1984) *Historia de la medicina*. 1ªed., 5ª reimp. Barcelona. Salvat Editores S.A. 722 pp.
- LIVIANOS ALDANA, L. (1985) *Teoría y práctica psiquiátrica en la Valencia de mediados del siglo XIX*. Valencia. Tesis doctoral.
- LLOMBART, C. (1973). *Los fills de la morta-viva. Apunts bio-bibliogrífichs pera la historia del Renaiximent lliterari llemosí*. València. Edicions León Roca. [Facsimil de l'edició original de 1879] 783 pp.
- LLORENS [L'herbolari de Benicadell] (1983) *Propiedades curativas de las hierbas, frutas y verduras valencianas*. Valencia. Vicente R. Juan. 204 pp.

- LLORENTE FALCÓ, T. (1935) Eduardo Escalante. Recopilación de datos para un estudio de su personalidad literaria. *Anales del Centro de Cultura Valenciana*.
- LLORENTE FALCÓ, T. (1944-48). *De mi Valencia de otros tiempos. Memorias de un setentón*. Valencia. Editorial F.Doménech, S.A. Vols. III a VI.
- LLORET I ESQUERDO, J. (1997). El ressò d'Escalante a la ciutat d'Alacant durant la Restauració (1874-1902). En: F. Carbó, R.X. Roselló, J.L. Sirera,, ed.. *Escalante i el teatre del segle XIX (Precedents i pervivència)*. 1ª ed. València/Barcelona. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 129-152.
- LÓPEZ PIÑERO, J.M. (1985). Ciencia y enfermedad en el siglo XIX. Barcelona. Ed. Península, 155 pp.
- LÓPEZ PIÑERO, J.M. (1987). Los modelos de investigación historico-médicos y las nuevas técnicas. En: A. Lafuente, J.J. Saldaña (dirs.). *Nuevas tendencias en Historia de las ciencias*. Madrid. CSIC, p.125-150.
- LÓPEZ PIÑERO, J.M., dir. (1992a). *Historia de la medicina valenciana (Tomo III). Los siglos XIX y XX*. Valencia. Vicent García Editores, 209 pp.
- LÓPEZ PIÑERO, J.M., dir. (1992b). *La ciencia en la España del siglo XIX*. Madrid. Asociación de Historia Contemporánea; Marcial Pons Librero [Ayer, 7], 240 pp.
- LÓPEZ PIÑERO, J.M. (1992a). Los saberes médicos y su enseñanza. En: J.M. López Piñero, dir. *Historia de la medicina valenciana, III. Los siglos XIX y XX*. Valencia. Vicent García Editores, pp. 9-127.
- LÓPEZ PIÑERO, J.M. (1992b). Introducción. En: J.M.López Piñero, dir. *La ciencia en la España del siglo XIX*. Madrid. Asociación de Historia Contemporánea; Marcial Pons Librero, pp. 11-18.
- LÓPEZ PIÑERO, J.M. (1992c). Las ciencias médicas en la España del siglo XIX. En: J.M.López Piñero, dir. *La ciencia en la España del siglo XIX*. Madrid. Asociación de Historia Contemporánea; Marcial Pons Librero, pp. 193-240.
- LÓPEZ PIÑERO, J.M.; BAGUENA M.J.; FRESQUET, J.L. et al. (1988). *Las ciencias médicas básicas en la Valencia del siglo XIX*. Valencia. Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert. Colección Ciencia, 4. 330 p.
- LÓPEZ PIÑERO, J.M.; NAVARRO BROTONS, V. (1995). *Història de la ciència al País Valencià*. València. Edicions Alfons el Magnànim, Generalitat Valenciana/Diputació Provincial de València. 661 p.
- LÓPEZ PIÑERO, J.M.; TERRADA FERRANDIS, M.L.; ALEIXANDRE BENAVENTE, R.; LÓPEZ TERRADA, M.L.; MARTÍNEZ MONLEÓN, F. (1994). *La semántica documental aplicada a la historia de la medicina y la epidemiología histórica*. Valencia. Instituto de Estudios

Documentales e Históricos sobre la Ciencia (Universitat de València-C.S.I.C.) [Cuadernos de documentación e informática biomédica, X], 48 pp.

- LOUX, F. (1993). *Folkmedicine*. En: W.F. Bynum, Roy Porter, *ed.*, *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, London/New York, Routledge, 2 vols.

M

- MARTÍ Y GADEA, J. (1891). *Novísimo Diccionario General Valenciano-Castellano*. Valencia. Imprenta de José Canales Romá. 1975 pp.
- MARTÍ MESTRE, J. (1997). Els fraseologismes en Eduard Escalante. En: F. Carbó, R.X. Roselló, J.L. Sirera,, *ed.* *Escalante i el teatre del segle XIX (Precedents i pervivència)*. 1^a ed. València/Barcelona. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 166-193.
- MARTÍNEZ SERRANO, J.A. (1980). La formación de la base industrial. En: M. Mas Ivars, *ed.* *Nuestra historia*, VI. Valencia. Ed. Aramo, Mas Ivars Editores, pp. 248-251.
- MAS, M., *ed.* (1972) *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*. Valencia. Manuel Mas editor, 12 vols.
- MAS IVARS, M., *ed.* (1980). *Nuestra historia*, VI. Valencia. Ed. Aramo, Mas Ivars Editores, 258 pp.
- MAS I VIVES, J [1995] El consum de teatre popular entre el 1860 i el 1890. En: JL Sirera Turó, *dir.*, *Eduard Escalante i el sainet del segle XIX*. Valencia. UIMP Valencia. Fotocòpies de les conferències, vol 1, p. 47-72.
- MCARTHUR, T. (1989). *Longman Lexicon of Contemporary English*. 11th impress. Singapore. Longman Group Ltd. 910 pp.
- MEDICAL (1996) *Medical Subject Headings. Supplement to Index Medicus*. Bethesda, Maryland, USA. U.S. Department of Health and Human Services/National Library of Medicine, 1391 pp.
- MIEDES BISBAL, E. (1986). *Refranyer en llengua valenciana*. Valencia, 198 pp.
- MONTIEL, L. (1991). La literatura de ficción en la formación del médico práctico. *Jano*, XL (Número extraordinario: *Avances en Humanidades Médicas*), pp. 24-27.
- MONTIEL, L. (1993a). Thomas Mann. “La montagna incantata”. *L'arco di Giano. Rivista di medical humanities*, I, pp. 229-238.
- MONTIEL, L. (1993b). Dolor. El sufrimiento médico y moral en la enfermedad humana a través de la literatura. *Jano*, XLV(1052):835.
- MONTIEL, L. (1999a). Medicina y Literatura. (Conferencia Inaugural del XXI Congreso Nacional de SEMERGEN). *SEMERGEN*, XXV, n° extraordinario (XXI Congreso Nacional de la Medicina Rural y Generalista), pp. 21-26.

- MONTIEL, L. (1999b). *Il Golem* di Gustav Meyrink: un romanzo sulla vita psichica inconscia. *L'arco di Giano*, 22, pp. 173-183.
- MULET PASCUAL, L. (1991). *Estudio etnobotánico de la provincia de Castellón*. Castellón. Diputación Provincial de Castellón, 596 pp.

N

- NAVARRO PÉREZ, J. (1992). La sanidad municipal. En: J.M. López Piñero, dir.. *Historia de la medicina valenciana, III. Los siglos XIX y XX*. Valencia. Vicent García Editores, pp. 159-168.
- NEVE, M. (1993). Medicine and Literature. En: W.F. Bynum, Roy Porter, ed., *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, London/New York, Routledge, 2 vols.
- NICOLÀS, M. (1997). La representació social de la llengua en el teatre d'Eduard Escalante. En: F. Carbó, R.X. Roselló, J.L. Sirera,, ed.. *Escalante i el teatre del segle XIX (Precedents i pervivència)*. 1ª ed. València/Barcelona. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp.249-276.

P

- PALAU Y DULCET, A. (1948-81). *Bibliografía General Española e Hispanoamericana desde la invención de la Imprenta hasta nuestros tiempos con el valor comercial de los Impresos descritos por ~ .* 2ª ed. Barcelona, Antonio Palau y Dulcet; Oxford, The Dolphin Book CO. Ltd. 28 vols. més 7 d'índexs.
- PESET, M.; MANCEBO, M.F. (1993). *Historia de las Universidades Valencianas*. San Vicente/Alicante. Instituto de Cultura "Juan Gil Albert" (Diputación de Alicante) [Divulgación, 14], vol. I.
- PIQUERAS ARENAS, J.A. (1988). El sistema político de la Restauración. En: M. Cerdá, dir., *Historia del Pueblo Valenciano, III*. Valencia. Levante, pp. 705-738.
- PORCEL TORRENS, A. (1997). Historia popular y nuevas fuentes: los médicos en la historieta española en los años cincuenta. *Medicina e historia*, 67:II-XVI.
- PUERTO SARMIENTO, F.J. (1992). Ciencia y farmacia en la España decimonónica. En: J.M. López Piñero, ed. *La ciencia en la España del siglo XIX*. Madrid. Asociación de Historia Contemporánea; Marcial Pons Librero, p.153-192.

R

- REAL ACADEMIA DE CULTURA VALENCIANA (1992-1993). *Diccionari valencià-castellà, castellà-valencià*. Ciutat de Valencia. Real Academia de Cultura Valenciana. 2 vols.

- REUS BOYD-SWAN, F.; BAS SEGARRA, B. (1994). *Fonts de teatre valencià de la Biblioteca Bas Carbonell*. València. Ajuntament de València [Col. Serrano Morales], 246 pp.
- REUS I BOYD-SWAN, F. (1997). El sainet valencià a Alacant durant el segle XIX. En: F. Carbó, R.X. Roselló, J.L. Sirera,, ed.. *Escalante i el teatre del segle XIX (Precedents i pervivència)*. 1^a ed. València/Barcelona. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 278-286.
- RIBELLES COMÍN, J. *Bibliografía de la lengua valenciana*. Vol. V. Siglo XX. Madrid. Ministerio de Cultura. Dirección General del Libro y Bibliotecas, Subdirección General de Bibliotecas, 961 pp.
- ROSA RIVERO, A.; HUERTAS MARTÍNEZ, J.A.; BLANCO TREJO, F. (1996). *Metodología para la Historia de la Psicología*. Madrid. Alianza Editorial [Alianza Psicología, 42], 220 pp.
- ROSANES, M. (1864). *Miscelánea que comprende vocabulario valenciano-castellano, dividido en grupos para facilitar la memoria de las palabras en él contenidas*. València. Imprenta José María Ayoldi. 144 pp.
- ROSSELLÓ, F.X. (1997). Llegir Escalante avui: algunes consideracions sobre l'escriptura dramàtica escalantina. En: F. Carbó, R.X. Roselló, J.L. Sirera,, ed.. *Escalante i el teatre del segle XIX (Precedents i pervivència)*. 1^a ed. València/Barcelona. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 287-316.
- ROUSSEAU, G.S. (1981). Literature and Medicine: the State of the Field. *Isis*, 72(263):406-424.

S

- SABATER, E. (1990) *Diccionari Ideològic*. 2^a ed. Barcelona. Editorial Barcanova, S.A. 301 pp.
- SALA, M. (1998). *Lenguas en contacto*. Madrid. Gredos [Biblioteca Románica Hispánica; Estudios y ensayos, 409], 423 pp.
- SALAVERT I FABIANI, F.L.; NAVARRO, J. (1992). *La sanitat municipal a València (segles XIII-XX)*. València. Edicions Alfons el Magnànim, IVEI. Col.lecció Politècnica, 48. 232 pp.
- SALVADOR, V. (1997). Del dialectalisme i del discurs col·loquial: una aproximació als sainets d'Escalante. En: F. Carbó, R.X. Roselló, J.L. Sirera,, ed.. *Escalante i el teatre del segle XIX (Precedents i pervivència)*. 1^a ed. València/Barcelona. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 317-332.

- SÁNCHEZ RON, J.M. (1992). Las ciencias físico-matemáticas en la España del siglo XIX. En: J.M.López Piñero, *dir.* *La ciencia en la España del siglo XIX*. Madrid. Asociación de Historia Contemporánea; Marcial Pons Librero, pp. 52-84.
- SANCHIS GUARNER, M. (1950). *Gramàtica valenciana*. València. Editorial Torre. 326 pp.
- SANCHIS GUARNER, M. (1980). *Els inicis del teatre valencià modern, 1845-1874*. València. Universitat de València. Facultat de Filologia. Institut de Filologia Valenciana. [Monografies i assaigs, 5]. 202 pp.
- SANCHIS GUARNER, M. (1981) *La Ciutat de València*. 3ª ed. València. Publicacions de l'Excel·lentíssim Ajuntament de València. 602 pp.
- SANCHIS GUARNER, M. (1985). *La llengua dels valencians*. 10ª ed. València. Eliseu Climent ed. [La unitat, 7], 211 pp.
- SIMBOR [ROIG], V. (1997) La Renaixença i la normalització literària. En: F. Carbó, R.X. Roselló, J.L. Sirera,, *ed.* *Escalante i el teatre del segle XIX (Precedents i pervivència)*. 1ª ed. València/Barcelona. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 347-373.
- SIRERA, J.L. (1995) *Història de la literatura valenciana*. València. Edicions Alfons el Magnànim - IVEI, 607 pp.
- SIRERA TURÓ, J.L., *dir.* (1995). *Eduard Escalante i el sainet del segle XIX*. València. Curs de la Universidad Internacional Menéndez Pelayo en Valencia. 2 vols., fotocòpies de les ponències.
- SIRERA, J.L.; SIRERA, R. (1995). Valencians i forasters: un enfrontament bàsic en l'obra d'Escalante. En: JL Sirera Turó, *dir.*, *Eduard Escalante i el sainet del segle XIX*. Valencia. UIMP Valencia. Fotocòpies de les conferències, vol 2, p. 112-134.
- SIRERA, J.L. (1997). Valencians i forasters: un enfrontament bàsic dins l'obra d'Escalante. En: F. Carbó, R.X. Roselló, J.L. Sirera,, *ed.* *Escalante i el teatre del segle XIX (Precedents i pervivència)*. 1ª ed. València/Barcelona. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 375-398.
- SOERGEL, D. (1985). *Indexing Languages and Thesauri: Construction and Maintenance*. Los Angeles, Melville Pub. Com., 632 pp.
- STÜBING, G.; PERIS, J.B. (1997) *Les plantes medicinals dels Ports i el Maestrat. Catàleg de l'exposició*. Burjassot, Fundació Mediambiental, 75 pp.
- STÜBING, G.; PERIS J.B. (1998). *Plantas medicinales de la Comunidad Valenciana*. Valencia. Generalitat Valenciana, Conselleria de Medio Ambiente [Biodiversidad, 2], 297 pp + il.
- STUDY (1997). The Study of History. Methodology of historiography. *Encyclopaedia Britannica, CD 97*. [S.I.] [CD-ROM] [s.n.]

U

- UBIETO, A.; REGLÁ, J.; JOVER, J.M.; SECO, C. (1981) *Introducción a la historia de España*. 13ª ed. Barcelona. Editorial Teide. 1096 pp.
- ULLMANN, S. (1991) *Semántica*. Madrid. Taurus ediciones [Humanidades, 338] 320 pp.

V

- VALLEJO, J.; BULBENA, A.; GONZÁLEZ, A.; GRAU, A.; POCH, J.; SERRALLONGA, J. (1988) *Introducción a la psicopatología y la psiquiatría*. 2ª ed. Barcelona. Salvat, 956 pp.
- VERNIA, P., dir. (1994). *Historia de la farmacia valenciana*. 2ª ed. Valencia. Borgino.
- VICENS VIVES, J. (1981). *Aproximación a la historia de España*. 4ª reed. Barcelona. Ed. Vicens-Vives, 177 pp.